

نگاهی تازه به دریا

(رباعی امروز ایران)

به کوشش

عبدالمجید زنگویی

انتشارات بوتیمار

مشهد، ۱۳۹۱

فهرست

پیشگفتار..... ۱۵	ایرج اسدی..... ۶۸
منوچهر آتشی..... ۵۳	حسین اسرافیلی..... ۶۹
چنگیز آزادی (آزاد)..... ۵۴	علی اسفندیاری (نیمایوشیچ)..... ۷۰
گلشن آزادی..... ۵۵	وحید اسکندری..... ۷۲
حمیدرضا آسید اسماعیلی (حامد)..... ۵۵	سیاوش اسلامی..... ۷۳
هوشنگ ابتهاج (ه.ا.سایه)..... ۵۶	محمدعلی اسلامی ندوشن..... ۷۳
علی اکبر ابراهیم زاده..... ۵۸	رضا اسماعیلی..... ۷۳
کمال اجتماعی جندقی..... ۵۹	علی اشتری (فرهاد)..... ۷۴
حسن اجتهادی..... ۶۰	وحید اشجع..... ۷۴
عبدالمجید اجرایی..... ۶۱	احیا اشراقی دستگردی (احیا)..... ۷۵
ابراهیم احمدی..... ۶۲	فاطمه افراسن..... ۷۶
رسول احمدی (طارق)..... ۶۳	عزت‌الله افروز..... ۷۶
محمدرضا احمدی فر..... ۶۳	شیخ‌الرئیس افسر..... ۷۸
مهدی اخوان ثالث (م. امید)..... ۶۵	سید محمد افکار..... ۷۸
بیژن ارژن (دایمی چی)..... ۶۶	نادر الهی..... ۷۹
سید مهدی ازهر..... ۶۷	حسین الهی قمشه‌ای..... ۷۹

۱۴۴	خوشدل تهرانی	۱۲۵	عباس بهنودی فرد
۱۴۴	خیاط تهرانی	۱۲۶	سعید بیابانکی
	سید حسن ثابت محمودی	۱۲۷	عادل بیابانگرد جوان
۱۴۵	(سهیل محمودی)	۱۲۷	محمد رضا بیرنگ
۱۴۶	محمد ثابت همدانی	۱۲۸	احسان بیگ زاده
۱۴۷	ناصر ثاقبی فرد	۱۲۸	پرویز بیگی حبیب آبادی
۱۴۷	پروین جزایری	۱۲۹	یدالله پارسایی (آرام)
۱۴۸	جواد جعفری	۱۳۰	غلامحسین پرتابیان
۱۴۸	یونس جعفری (ی. شکیب)	۱۳۱	سید صمد پرویس
۱۴۹	محمد حسین جعفریان	۱۳۲	شاپور پساوند
۱۴۹	جمال الدین جمالی	۱۳۳	علیرضا پوربزرگ
۱۵۰	محمد خلیل جمالی	۱۳۳	حسن پورزاهد (زاهد)
۱۵۰	محمد تقی جنت امانی	۱۳۵	پیروی شیرازی
۱۵۱	حسین جنت مکان	۱۳۵	محمد پیلهور
۱۵۲	خلیل جوادی	۱۳۶	جمال پیمان
۱۵۲	محمد صادق جوادی	۱۳۶	محمد رضا تاجدینی
۱۵۳	محمد علی جوشانی	۱۳۸	محمود تاری
۱۵۳	شاهرخ جوکار	۱۳۸	منوچهر تتری
۱۵۴	فاطمه جهانگرد	۱۳۸	محمد ترکاشوند (بهروز باغبان)
۱۵۵	پیام جهانگیری	۱۳۹	جواد تفویضی
۱۵۶	محمد ابراهیم جهان مهین	۱۴۰	علیرضا تنها (مرهم)
۱۵۶	روجا چمنکار	۱۴۱	زهیر توکلی
۱۵۷	ابوالقاسم حالت	۱۴۲	محمد علی توکلی (توکل)
۱۵۸	محمد جواد حامدی	۱۴۲	فریدون توللی
۱۵۹	محمود حامدی (حامد)	۱۴۳	سید محمد تهرانپور (سفیر نیشابوری)

۱۰۲	عباس باقری	۸۰	مهدی الهی قمشه ای
۱۰۳	عبدالحسین بان	۸۰	مهدیه الهی قمشه ای (آتش)
۱۰۴	ثریا باوری پور	۸۱	احمد رضا الیاسی
۱۰۴	پژمان بختیاری	۸۲	مسعود امامی (م. الف آشنا)
۱۰۵	علیرضا بدیع	۸۳	ناصر امیر سالاری گودرزی
۱۰۶	عباس براتی پور	۸۳	محمد حسین امیری
۱۰۶	احمد برازجانی	۸۴	وحید امیری
۱۰۷	محمد رضا برامکه	۸۵	سید حسن امین
۱۰۷	وحید برزگر قهفرخی	۸۷	قیصر امین پور
۱۰۸	سید علی برقی	۸۹	راشد انصاری
۱۰۹	رضا بروسان	۹۰	عزیز علی انصاری
۱۱۰	سید عبدالله برهان	۹۰	هوشنگ انصاری
۱۱۰	علیرضا بشکوه (راهی)	۹۱	حسین قلی انگالی
۱۱۲	محمد بشریه (بشیر)	۹۱	کوروش انگالی
۱۱۲	شاپور بنیاد	۹۲	یلدا انگالی
۱۱۳	شیخ احمد بهار	۹۳	منصور اوجی
۱۱۴	محمد تقی بهار (ملک الشعرا)	۹۴	مهرداد اوستا
۱۱۶	سیمین بهمانی	۹۵	غلامحسین اولاد
۱۱۷	محمد حسین بهجتی (شفق)	۹۶	مقداد ایثاری
۱۱۸	اکبر بهداروند	۹۷	مصطفی ایجادی
۱۲۰	حسن بهرامی	۹۸	اسدالله ایرانشاهی (وفا)
۱۲۱	سودابه بهرامی	۹۹	علی باباچاهی
۱۲۱	ناصر قلی بهرامی	۱۰۱	محمد باصری
۱۲۲	سید اسماعیل بهزادی	۱۰۱	محمد علی باقرپور
۱۲۳	سید محمد بهشتی	۱۰۲	ساعد باقری

۴۱۵.....	سید علی میرافضلی
۴۱۶.....	علی اکبر میرزاپور ایبانه
۴۱۷.....	محمد رضا میرزاده عشقی
۴۱۷.....	حمید میرزایی
۴۱۸.....	علی میرزایی
۴۱۸.....	یوسفعلی میرشکاک
۴۱۸.....	مجدالدین میرفخرایی
۴۱۹.....	(گلچین گیلانی)
۴۱۹.....	میر هاشم میری
۴۲۱.....	پرویز ناتل خانلری
۴۲۲.....	زهره نارنجی
۴۲۲.....	سید محمد صادق نبوی
۴۲۳.....	جواد نعیمی
۴۲۳.....	سعید نفیسی
۴۲۴.....	سید مهدی نقیایی
۴۲۵.....	حبیب الله نگهبان
۴۲۶.....	هوروش نوابی
۴۲۸.....	جواد نوربخش
۴۲۹.....	مرتضی نوربخش
۴۲۹.....	داوود نوروزی
۴۳۰.....	علی اکبر نوری
۴۳۱.....	سعید نیاز کرمانی
۴۳۲.....	منوچهر نیستانی
۴۳۲.....	حسن نیک بخت
۴۳۳.....	عزیزالله نیک ذات
۴۳۴.....	علی نیکو
۴۳۴.....	منصوره نیکوگفتار
۴۳۵.....	محمد جعفر واجد
۴۳۶.....	لهیا واسع حقدوست
۴۳۷.....	جلیل واقع طلب
۴۳۷.....	کاظم وحدتی
۴۳۷.....	سیمیندخت وحیدی
۴۳۸.....	صدیق وسمقی
۴۳۸.....	فاطمه وکیلی
۴۳۸.....	محمد ویسی
۴۳۹.....	منیره هاشمی
۴۳۹.....	سید محمدرضا هاشمی زاده
۴۴۰.....	ابوالقاسم هدایتی
۴۴۱.....	سلمان هراتی
۴۴۳.....	علی هوشمند
۴۴۴.....	جلال الدین همایی (سنا)
۴۴۵.....	مفتون همدانی
۴۴۶.....	شعبانعلی یازرلو
۴۴۷.....	محمد رضا یاسری (چمن)
۴۴۸.....	رشید یاسمی
۴۴۹.....	همایون یزدان پور
۴۴۹.....	غلامرضا یعقوب زاده باوندی
۴۵۰.....	(روحانی)
۴۵۰.....	سعید یوسف نیا
۴۵۱.....	ناصر یوسفی (نوید)
۴۵۲.....	ناهید یوسفی
۴۵۳.....	منابع و مآخذ

پیشگفتار

رباعی که کوچک ترین قالب شعری ادب پارسی است پیشینه و کارنامه‌ای هزار ساله دارد، با کاربردی اثرگذار، که اگر بنا باشد به آثار همه رباعی سرایان هزارساله پردازیم چندین مجلد لازم است تا پاسخگوی کاری با این سترگی و بزرگی باشد. پس، تنها به رباعی امروز می پردازیم.

رباعی، که آن را ترانه، چهارگانه، چهارلثی، چارانه، دوبیتی، چهارتایی و... نیز می گویند بی تردید یکی از زیباترین، ماندگارترین، اثرگذارترین، پرخواننده ترین و پرجوش و خروش ترین گونه شعر پارسی در هزاره واپسین است. شعری که هرگز رنگ و روی کهنگی نمی پذیرد. اوج و منطق شعر پارسی و قطعه‌ای است کوچک با محتوا و مظروفی بزرگ و گسترده، کوزه‌ای که دریایی موج و خروشان را در خود جای می دهد. قطعه‌ای کوچک که کار یک قصیده یا مثنوی و یا غزلی بلندبالا را می کند با تأثیری بیشتر و ماندنی تر.

رباعی برای بیان مضامین و مفاهیم فلسفی، علمی، عارفانه، عاشقانه، سیاسی، اجتماعی، اعتراضی، پرخاشگرانه، پند و اندرز، شکایت نامه و گلایه، مرثیه، طنز، هزل، هجو و مدیحه، بهاریه، توصیف و... باگفتاری ساده و کوتاه، شاعرانه، روشن و بدون تعقید لفظی و معنوی به کار گرفته می شود. این قطعه کوچک شعری، چنان که از نامش پیداست از چهار مصراع ساخته شده که مصراع‌های اول، دوم و چهارم هم قافیه و مصراع سوم آزاد می باشد که شاعر در بیت اول جریان و موضوعی را مطرح می کند که حالت و صورت مسأله را

دارد. مصراع سوم ذهن خواننده را برای نتیجه‌گیری و شنیدن گفتار پایانی آماده می‌کند. در مصراع چهارم که هدف پایانی و اوج و پایان بخش رباعی است، شاعر به نتیجه‌گیری اندیشه و دیدگاه خود می‌پردازد و بی‌جهت نبوده که بعضی از پیشینیان می‌گفتند: در رباعی سه مصراع اول در خدمت مصراع چهارم می‌باشند. باری، «چارانه (رباعی) یکی از کهن‌ترین و نغزترین کالبد‌های سخن پارسی است که در دامان فرهنگ گران‌سنگ ایران و ادب دیرینه و دلاویز آن پدید آمده و پرورده شده است. پیدایی آن را زیست‌نامه‌نویسان به پیر پرسخن دری، رودکی، بازخوانده‌اند. به هر روی، چارانه کوتاه‌ترین و فشرده‌ترین کالبد در سخن پارسی نیز هست و از این دید، تنها با ترانه یا دوبیتی سنجیدنی است.»^۱

کیومرث مهدوی (خدیو) شاعر معاصر پیرامون کارکرد رباعی و تأثیر آن، تعبیر و تشبیه زیبایی دارد. نمی‌دانم که این تعبیر و تشبیه را از دیگری شنیده یا از خودش باشد وی می‌گفت: «عمل کرد رباعی به کار تفنگ می‌ماند، مصراع اول، به منزله کشیدن گلنگدن تفنگ است، مصراع دوم خشاب‌گذاری، مصراع سوم هدف‌گیری و مصراع چهارم نیز شلیک به هدف است.» ممکن است گاهی شاعر، در مصراع چهارم، خواننده را غافلگیر و موضوعی را بیان نماید و نتیجه‌ای بگیرد که خواننده یا شنونده انتظار آن را نداشته است، همچون بسیاری از رباعی‌های ایرج زبردست. نظر و دیدگاه منوچهر آتشی تأیید بر این مدعاست: «باری، رباعیات ایرج زبردست، با شگردهای تازه‌ای که در پایان‌بندی‌های زیرکانه‌ای که به آنها می‌دهد و گاه عمیقاً ما را غافلگیر می‌کند به تعبیری، نوعی دیگر از شعر نو، می‌توان نامیدشان که نکته‌سنجی‌ها و انفجار حس و زیبایی بهترین آرایه و تأکیدکننده آنهاست.»^۲

۱. میرجلال‌الدین کزازی، در مقدمه مجموعه رباعی، «تنگ بلور» سروده هوروش نوابی.
 ۲. منوچهر آتشی: حیات دوباره دیروز، درباره رباعی‌های ایرج زبردست، صفحات ۱۳-۱۴.
 ۳. همان، باران که بیاید همه عاشق هستند، ص ۸.

در رباعی‌های اولیه، تا قرن پنجم ه.ق. شاعر کوشش داشته که هر چهار مصراع هم‌قافیه باشند ولی در سده‌های بعدی مصراع سوم را آزاد گرفتند. چند نمونه از این رباعی‌ها را می‌خوانیم:
 رودکی: متوفی (۳۲۹ ه.ق.)

چشمم ز غمت به هر عقیقی که بسفت
 بر چهره هزار گل ز رازم بشکفت
 رازی که دلم ز جان همی داشت نهفت
 اشکم به زبان حال با خلق بگفت

(دیوان)

ابوشکور بلخی: (وفات، بعد از ۳۳۳ ه.ق.)
 ای گشته من از غم فراوان تو پست
 شد قامت من ز درد هجران تو شست
 ای شسته من از فریب و دستان تو دست
 خود هیچ‌کسی به سیرت و سان تو هست؟

(دیوان)

فرخی سیستانی: (متوفی ۴۲۹ ه.ق.)
 یا ما سر خصم را بکوبیم به سنگ
 یا او سر ما به دار سازد آونگ
 القصه در این زمانه پرنیرنگ
 یک کشته به نام، به ز صد زنده به ننگ

(دیوان)